

20. ПРОСТО ИЗРЕЧЕНИЕ

20.1. ЧАСТИ НА ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

Сказуемо и подлог

Изречението по-лесно да се разпознае, отколкото теоретично да се дефинира (обичайната лексикографска дефиниция, „мисъл, изказана с думи“, е недостатъчно прецизна за нуждите на граматиките). Съществена особеност на изречението, по която се различава от синтагмата, е че изразява връзката на **сказуемото** (което винаги е глагол или глаголна синтагма) с **подлога** (с думата или синтагмата, за която говори сказуемото). Подлогът и сказуемото са двата основни елемента на изречението. Изречение, което съдържа само тях, напр. *Voz kasni* (влакът закъснява), в училищните граматиките се нарича **просто** изречение, а **просто разширено** изречение е онова, което съдържа други думи (пояснения на подлога, на сказуемото или и на двете), напр. *Voz iz Niša danas prilično kasni* (Влакът от Ниш днес доста закъснява). От втория термин няма реална необходимост, тъй като на практика преобладаващото мнозинство от изреченията съдържа и други думи освен подлога и сказуемото, с което характерът на изречението не се променя съществено. В този смисъл, всеки изказ с по един подлог и едно сказуемо наричаме просто изречение, за разлика от сложното (виж 21.1. и нататък), което е съвкупност от повече [от 1] прости изречение.

Останалите части на изречението

Освен подлога и сказуемото, в изречението различаваме и допълнения, обстоятелствени пояснения, а като особен вид

пояснения: определение и апозиция.

20.2. ПОДЛОГ

Граматическият подлог (за разлика от логическия, за който виж по-долу, 20.2.2) винаги е в номинатив. Ролята на подлог може да изпълнява съществително (*Voz kasni* (Влакът закъснява)), номинативна синтагма (*Sednica upravnog odbora je u toku* (В момента се провежда заседание на управителния съвет); *Te godine je počeo Prvi svetski rat* (През тази година започна Първата световна война)) или местоимение съществително (*Oni će ti pomoći* (Те ще ти помогнат); *Ovo je poklon za vas* (Това е подарък за вас); *Šta se dogodilo?* (Какво се е случило)), а понякога и числително (*Od cele družine ostao je samo jedan* (От цялата дружина остана само един)).

Изпуснат подлог

20.2.1. В много изречения подлогът се изпуска. Това не е в противоречие с направеното малко по-горе заключение, че подлогът и сказуемото са двата основни елемента на изречението, понеже подлогът съществува и тогава, само че не се изрича или пише, а се „подразбира“ (според обичайния школки термин). Това става в два случая:

(а) Ако сказуемото е в първо или второ лице единствено или множествено число, самата глаголна форма показва, че подлогът е *ja*, *ti*, *mi* или *vi*, затова личното местоимение не е необходимо, напр.:

Čekaću te pred kućom. (Ще те чакам пред къщата)

Varaš se. (Лъжеш се)

Poznajete li ovog čoveka? (Познавате ли този човек?)

Местоимение би се употребило, само ако се поставя логическо ударение върху извършителя на действието (напр. *Ovde ja odlučujem* (Тук аз решавам)), а често при енклитични форми на глагола *biti*, тъй като те не могат да се поставят в началото на изречението (напр. *Mi smo za opoziciju* (Ние сме за опозицията); *Ti si genije* (Ти си гений)).

(б) Подлогът в трето лице може да се намира в някое от предходните изречения или в изречението на събеседника, напр.:

(Neću više da gajim *kamelije*). *Zahtevaju previše vode.* ((Не искам вече да отглеждам камелии.) Искат прекалено много вода)
(- Je li tu *vlasnik radnje*?) - *Izašao je.* ((- Тук ли е собственикът на магазина?) - Излезе.)

Безподложни изречения

Подлогът напълно липсва в безличните (безподложните) изречения, където извършителят на действието не е определен, напр. *Sviće* (Съмва); *Hladno je* (Студено е). *Dobro se živi* (Добре се вижда) (виж 9.9.3).

20.2.2. Логически подлог се нарича онова съществително, местоимение или номинативна синтагма, които означават източника на действието или носителя на ситуацията, но които не са в номинатив, а в някой друг падеж. Това могат да бъдат следните падежи:

(а) Генитив при *biti* или *imati* със значение на съществуване или несъществуване, напр.:

Bilo je dosta ljudi na šetalištu. (Имаше доста хора по главната)
Viće velikih iznenađenja. (Ще има големи изненади)

Ima *hrane* za sve. (Има храна за всички)
Nema nikakvih problema (Няма никакви
проблеми)⁷⁴.

(б) Датив при безлични глаголи или глаголни
изрази, които означават някакво субективно чувство, напр.:

– Kako *vam* je ovde? – Леро *nam* је. (Как се
чувствате тук? - Хубаво/ добре ни е)
Vojnicima je hladno. (На войниците е
студено)

Detetu se sprava. (На детето му се спи)

(в) Акузатив при *biti* със съществително или при
някои глаголи, които изразяват субективно (най-често
негативно) чувство, напр.:

Sve nas je strah. (Всички нас ни е страх)

Sram neka *ih* bude! (Как не ги е срам!)

– Zašto nije došao? – *Mrzelo ga* је. (Защо
[той] не дойде? - Мързеше го)

20.3. СКАЗУЕМО

Глаголно сказуемо

Задължителна съставка на сказуемото е глагол. Ако не
съдържа нищо, освен глагол, в проста или сложна форма,
наричаме го **глаголно сказуемо**, както в примерите:

Zvoni telefon. (Звъни телефона)

Jutros smo se okupali u reci. (Тази сутрин се
изкъпахме в реката)

Именно сказуемо

74 В утвърдително изречение за броими съществителни в единствено
число ще се употреби номинатив, напр. *Ima jedan problem* (Има
един проблем).

20.3.1. Именното сказуемо се състои от глагола *biti*, за който казваме, че изпълнява функцията на **копула (връзка)**, и друга дума, която наричаме **именна част на сказуемото**. Тази друга дума може да бъде съществително:

Moј brat je *inženjer*. (Брат ми е инженер)

прилагателно:

Predavanje je bilo *kratko*. (Лекцията беше кратка)

наречие:

Moја kuća je *blizu*. (Къщата ми е близо)

местоимение-съществително или местоимение-

прилагателно:

Ja nisam *ti*. (Аз не съм теб)

Sve su žene *takve*. (Всички жени са такива)

числително:

Četiri i tri su *sedam*. (Четири и три прави седем)

Като именна част на сказуемото може да се появи и синтагма от прилагателно със съществително в генитив:

Deda je uvek bio *dobre volje*. (Дядо винаги беше в добро настроение/ Дядо винаги имаше добро настроение)

или предложна синтагма:

Narukvica je *od srebra*. (Гривната е от сребро)

Podaci su *u kompjuteru*. (Данните са в компютъра)

Прилагателно в сказуемото

20.3.1.1. Прилагателното като именна част на предиката трябва да бъде в неопределена форма (виж 6.2), напр. *Vaš predlog je zanimljiv* (Вашето предложение е интересно).

Това, разбира се, не важи за прилагателни, които имат само

определена форма (напр. *Ovaj avion nije mlazni* (Този самолет не е реактивен)), към които спадат всички прилагателни в сравнителна и превъзходна степен: *Drugi tepih je veći* (Другият/ вторият килим е по-голям); *Vaš predlog je najzanimljiviji* (Вашето предложение е най-интересно).

Съгласуване по род и число

20.3.2. И глаголното, и именното сказуемо се съгласуват с подлога по род и число:

Avion/Ptica leti (Самолетът/ птицата лети)	Avioni/Ptice lete (Самолетите/ птиците летят)
Avion je leteo (Самолетът летеше)	Avioni su leteli (Самолетите летяха)
Ptica je letela (Птицата летеше)	Ptice su letele (Птиците летяха)
Avion je brz (Самолетът е бърз)	Avioni su brzi (самолетите са бързи)
Ptica je brza (Птицата е бърза)	Ptice su brze (Птиците са бързи)

Изключение са изречения с показателно местоимение и глагол *biti*, от типа *Ovo je moja ćerka* (Това е дъщеря ми) (виж 7.3.2).

Сказуемно определение

20.3.3. На именното сказуемо прилича сказуемото с **копулативни глаголи**, т.е. глаголи с непълно значение, които изискват **сказуемно определение**. То може да бъде съществително или прилагателно, а в зависимост от глагола е в различни падежи. Най-често е в номинатив:

Postao je *umetnik*. (Стана човек на изкуството)

Ostala sam *poslednja*. (Остана последна)
Isprašćemo *smešni*. (Ще станем за смях)
Zovem se *Marija*. (Казвам се Мария)
Nemoj se praviti *glup*. (Недей да се правиш на глупак)

В акузатив:

Njegova izjava predstavlja *uvredu* veličanstva.
(Изявлението му е обида за негово величество)
Poslednja odluka znači *izmenu* propisa
(Последното решение означава изменение на разпоредбата)⁷⁵.

20.4. ДОПЪЛНЕНИЕ

Пряко допълнение

20.4.1. Пряко допълнение. - Допълненията в някои граматика се третират като еднозначни с термина **обекти**, като различаваме **директен обект (пряко допълнение)** и различни видове **индиректни обекти (непреки допълнения)**. Прякото допълнение е именна дума в акузатив без предлог, която допълва значението на преходните глаголи, напр.:

Napišite mi *adresu*. (Напишете ми адреса)
Video sam *nekoga* u dnu sobi. (Видях някого (някакъв човек) в дъното на стаята)

Местоположение на допълнението

Мястото на допълнението по правило е след глагола, но

⁷⁵ В случай, че се тълкува **значението на думата**, с глагола *značiti* (означавам) върви номинатив: *Latinska reč mutatio znači izmena* (Латинската дума *mutatio* означава промяна).

може да стои и пред глагола, когато смисълът на изказа го изисква, при което акузативната форма показва, че не е подлог, напр.:

Lekove treba uzimati redovno. (Трябва да вземате редовно лекарствата)
Nekoga od njih sam već video. (Вече бях видял някой от тях)

Местоположението на неударените местоимения като допълнения зависи изключително от правилата за енклитиките (*Poznajet ga* (Познавам го), но *Ja ga poznajet* (Аз го познавам): виж 3.3.3.3).

20.4.1.1. Акузативът на прякото допълнение **се заменя с генитив** в два случая:

(а) Когато допълнението означава неопределено количество от нещо или част от общ брой (партитивен генитив), напр.

Kupiću hleba i vina. (Ще купя хляб и вино)
Imate li vremena? (Имате ли време?)
Doneo sam vam kolača. (Донесох ви кейк)

Генитив при отрицание

(б) След отрицателен глагол често се употребява допълнение в генитив (т. нар. славянски генитив), напр.:

Neću im dati ni dinara. (Няма да им дам нито динар)

(Сравни с положителната форма: *Daću im dinar.* (Ще им дам динар))

Ne vidim načina da se to uradi. (Не виждам начин това да се направи)

Славянският генитив е типичен за по-стария и народния език, а в съвременния разговорен език и след отрицание най-често се употребява акузатив. Така

например, изречението на Вук Караджич „*Ali on ovoга obećanja svojega ne ispuni*“ днес без съмнение би гласило: *Ali on ovo svoje obećanje ne ispuni (nije ispunio)* (Но той това свое обещание не изпълни).

Непряко допълнение

20.4.2. Непряко допълнение. - Непреки допълнения или индиректни обекти наричаме всички онези, които допълват значението на непреходните глаголи. В зависимост от рекцията на глагола те могат да бъдат в генитив, датив или инструментал. Към тях обикновено причисляваме и **предложните допълнения**, т.е. онези, които се състоят от предлог с именна дума в генитив, акузатив, датив-локатив или инструментал.

Генитив без предлог се появява почти винаги с възвратни глаголи, напр.:

Seti se *obećanja*. (Спомни си обещанието)

Više *ga* se ne plašim. (Вече не се плаша от него)

Генитив с предлог:

Sve zavisi *od rezultata*. (Всичко зависи от резултата)

Датив:

Ne prija *mi* sladoled. (Не ми харесва сладолед)

Verujte *stručnjaku*. (Вярвайте на специалиста)

Акузатив с предлог:

Princ se zaljubi *u pastiricu*. (Принцът се влюбил в пастирката)

Nisam mislio *na vas*. (Не мислех за вас)

Инструментал:

Vladao je *ogromnim carstvom*. (Царуваше

над огромно царство)
Čime se sada bavite? (С какво се занимавате сега?)

Инструментал с предлог:

Nastavićemo s vežbama. (Ще продължим упражненията)

Nemojte žaliti za prošlošću. (Не съжалявайте за миналото)

Глаголи с две допълнения

20.4.3. Отделни глаголи изискват по две допълнения – пряко и непряко, пряко и предложно или непряко и предложно. Такъв типичен случай са глаголите за даване, с едно допълнение в акузатив и друго в датив:

Pružite šansu mladima. (Дайте шанс на младите)

Poslali smo vam pozivnicu. (Изпратихме ви покана)

Някои други възможни комбинации виждаме в примери като:

Poštedite starce tih napora (Спестете на старците тези усилия) (пряко + непряко в генитив).

Premažaćemo tortu čokoladom (Ще покриме тортата с шоколад) (пряко + непряко в инструментал).

Zahvalio sam mu na ljubaznosti (Благодарих му за любезността) (непряко в датив + локатив с предлог).

20.4.4. Допълнения на съществителни, прилагателни и наречия. - Аналогични на непреките допълнения на глагола са падежни, респективно предложни, форми, които

допълват смисъла на съществителни, прилагателни, а в по-редки случаи – и на наречия. При съществителните, това преди всичко се отнася до отглаголни съществителни (със суфикс *-nje* или *-će*) и онези, които означават някакво действие или процес. Допълненията в датив и инструментал са еднакви за съществителните и за съответните глаголи: *izvinjenje čitaocima* (извинение към читателите), както *izviniti se čitaocima* (да се извиня на читателите); *rukovanje aparatom* (боравене с уреда), както *rukovati aparatom* (боравя с уреда). Предимно непроменени остават и предложните допълнения, напр. *pad s krova* (падане от покрива), както *pasti s krova* (да падна от покрива); *težnja ka savršenstvu* (стремеж към съвършенство), както *težiti savršenstvu* (стремя се към съвършенство).

Генитивно допълнение

Напротив, съществителните, които съответстват на преходните глаголи, вместо пряко допълнение получават генитив (генитивно допълнение), а понякога и предложно допълнение: *uvoziti hranu* (вносям храна) → *uvoz hrane* (внос на храна); *otkriti Ameriku* (открива Америка) → *otkriće Amerike* (откриване на Америка); *želeti promene* (желая промени) → *želja za promenama* (желание за промени); *loviti zečeve* (ловя зайци) → *lov na zečeve* (лов на зайци).

Рекция на прилагателните

Много прилагателни, както глаголите, имат своя рекция, която в по-добрите двуезични речници би трябвало да бъде посочена. Така например, прилагателното *željan* (желаещ) изисква генитив (*željan promenâ* (желаещ промени)), *zadovoljan* (доволен) изисква инструментал (*zadovoljan presudom* (доволен от присъдата)), *umoran* (уморен) изисква *od* с генитив (*umoran od napora* (уморен от

усилия)), *siguran* (сигурен) изисква *и* с акузатив (*siguran u sebe* (сигурен в себе си)) и подобни.

Допълнение при сравнителна и превъзходна степен

След сравнителна и превъзходна степен идва допълнение *od* с генитив (*skuplji od zlata* (по-скъп от злато); *najveći od svih filozofa* (най-големият от всички философи)). Същото важи и за сравнение на наречията, напр. *Ti ćeš to uraditi bolje od mene* (Ти ще направиш това по-добре от мен).

20.5. ОПРЕДЕЛЕНИЕ

Когато адекватна дума (прилагателно, причастие, местоимение-прилагателно или числително редно) определя съществително и се съгласува с него по род, число и падеж, тази нейна функция в изречението се нарича определение. Атрибутите са изписани с курсив в:

Žale se na gradski saobraćaj. (Оплакват се от градския транспорт)

Prošla sezona je bila uspešna. (Миналият сезон беше успешен)

Mogu li da uzmem tvoje naočare? (Мога ли да взема очилата ти?)

Četvrto poglavlje je najduže. (Четвъртата глава е най-дълга)

Две или повече определения могат да се отнасят към едно и също съществително, напр.:

Ovaj prašnjavi seoski put vodi do mlina. (Този прашен селски път води до мелницата)

Синтагми като определения

20.5.1. Към определенията обикновено спадат и падежните

и предложните синтагми, които стоят след съществителното, ако го определят (описват) по същия начин, както прилагателното. Такива примери биха били *devoјčica plave kose* (момиче с руса коса) (= *plavokosa devoјčica* (русокосо момиче)), *gume za automobil* (гуми за автомобил) (= *automobilske gume* (автомобилни гуми)), *udžbenik za srednju školu* (учебник за средното училище) (= *srednoškolski udžbenik* (средношколски учебник)). Такива определения е трудно да се различават от споменатите малко по-горе допълнения на съществителното. Съществената разлика е в това, че в примерите от предишния раздел съществителните със самия си смисъл изискват допълнение (*otkriće čega?* (откритие на какво?) *želja za čim?* (желание за какво?) и т.н.), а за съществителните като *devoјčica* (момиче) или *guma* (гума) такъв въпрос не се поставя.

И наречията, особено онези за място и време, могат да изпълняват ролята на определение: *kretanje nizbrdo* (движение нагоре/ по нагорнище), *saobraćaj noću* (транспорт нощем/ през нощта), *fioka gore levo* (чекмедже горе вляво) (= *gornja leva fioka* (горното ляво чекмедже)).

20.5.2. Временното определение, наречено и сказуемно име, предикатив или актуален квалификатив, показва някаква особеност на съществителното, която не е постоянна, а важи само по време на действието, изразено със сказуемото:

Otac se *iscrpljen* srušio na ležaj. (Баштата изтощен рухна на леглото)

Naši su *prvi* stigli na cilj, a vaši *poslednji*.

(Нашите първи стигнаха до целта, а вашите – последни)

Nikad te nisam video *ovakvog*. (Никога не

съм те виждал такъв)

Апозитив

Преходна категория между временното определение и апозицията (виж следващия раздел) представлява **апозитивът**, както в примерите:

Vlažna od kiše, zemlja se ugibala pod nogama.
(Влажна от дъжда, земята се огъваше под краката)

Мoj kolega, *iznenađen*, nije stigao da reaguje.
(Моят колега, изненадан, не успя да реагира)

Onako *mladoj i neiskusnoj*, Sombor joj se učinio kao velegrad. (На нея, така млада и неопитна, Сомбор ѝ се стори като голям град)

За разлика от временното определение, той е отделен от останалото изречение с интонация и пауза (съответно паузи, ако е в средата на изречението), което при писане се отбелязва със запетая (запетаи). Както и при сказуемото (20.3.1.1), прилагателното в предикатива, съответно в апозитива, винаги е в неопределена форма: не е възможно **Otac se iscrpljeni...* нито **Moj kolega, iznenađeni...*

20.6. АПОЗИЦИЯ

Две съществителни

Казваме, че в *апозицията* две съществителни са поставени едно до друго, така че едното по-точно определя другото; и самото това определение се нарича апозиция. Най-често апозициите са пред собствени имена: *gospođa Lukić*

(госпожа Лукич), *profesor Kašanin* (професор Кашанин), *kralj Petar* (крал Петър), *čika Jova* (чичо Йова), *baba Milica* (баба Милица), *restoran „Proleće“* (ресторант „Пролет“), *jezero Balaton* (езеро Балатон), *reka Misisipi* (река Мисисипи) и подобни. По-рядко апозицията се поставя СЛЕД името и тогава се отделя със запетая: *Stojan Matić, novinar* (Стоян Матич, журналист).

Атрибутиви

Особен вид апозиция са т. нар. атрибутивни апозиции или атрибутиви, в която второто съвместно съществително стеснява значението на първото: *kamen temeljac* (основен камък), *zvezda padalica* (падаща звезда), *suze radosnice* (= *suze od radosti* (сълзи от радост)) и подобни. Думи като *temeljac*, *padalica* и подобни само така се и употребяват, въпреки че апозицията е възможна и със съществителни, които имат самостоятелна употреба, напр. *pas čuvar* (куче пазач).

Падеж на апозицията

20.6.1. И двете съществителни в апозицията по принцип имат един и същ падеж (*doktor Simić* (доктор Симич), *doktora Simića*, *s doktorom Simićem* и т.н.). От това правило все пак има няколко изключения:

- Фамилните имена, завършващи на съгласна, както и онези на *-ski*, граматически са в мъжки род, така че остават неизменени, когато се отнасят за жена: *doktorka Simić*, *doktorke Simić*, *s doktorkom Simić* и т.н.

- Неизменени остават и имената, които обикновено се пишат в кавички: *u hotelu „Union“* (в хотел „Юнион“), *iz hotela „Union“* (от хотел „Юнион“), *u časopisu „Duga“* (в списание „Дъга“), *saradnja s časopisom „Duga“* (сътрудничество със списание „Дъга“) и т.н.

- Географските имена могат да останат в номинатив, ако са малко познати, за да бъде по-ясна тяхната истинска форма. Така напр. казваме *na reci Dunavi* (по река Дунав), *na reci Volgi* (по река Волга) и т.н., но без изменение *na reci Jangce* (по река Янцзъ), *na reci Orinoko* (по река Ориноко) и подобни.

- Във фамилиарния говор роднинските названия като *teta* (леля), *baba* (баба), *čika* (чичо), *kum* (кум) и т.н., и някои титли като *knez* (княз), *gazda* (чорбаджи), *gospa* (госпожа) и др. могат да останат неизменени пред имената: *teta Zora* (леля Зора), *teta Zori*, *teta Zorin stan* (леля Зориния апартамент, апартаментът на леля Зора) и подобни⁷⁶.

Синтагма като апозиция

20.6.2. Апозиция в по-широк смисъл е цяла номинативна синтагма, която определя някое съществително, както в:

Uzor mu je bio Demosten, najslavniji govornik starog veka. (Пример за подражание му беше Демостен, най-славният оратор от античността)
Ovde se dobija šalitra, osnovni sastojak crnog baruta. (Тук се добива селитра, основната съставка на черния барут)

20.7. ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИ ПОЯСНЕНИЯ

Видове обстоятелствени пояснения

⁷⁶ Такава форма е приложена и в имената на някои стари белградски улици, като напр. *Knez Mihajlova*, *Čika Ljubina*, *Baba Višnjina* и др. Правописът допуска и писане на чертичка между двете думи (*teta-Zori*, *Knez-Mihajlova* и подобни), за да се подчертае неизменяемостта на първата.

Функцията на обстоятелствените пояснения е да предоставят допълнителна информация за действието, изказано със сказуемото. Като части на речта те могат да бъдат наречия, съществителни в зависим падеж (най-често инструментал) или предложно-падежни конструкции. По значение ги делим на много видове, най-важните от които са:

Обстоятелства за място:

Sreli smo se u parku. (Срещнахме се в парка)
Ovde se prodaje posude. (Тук се продават съдове)

Обстоятелства за време:

Sutra se vraćam. (Утре се връщам)
Grad je razrušen zemljotresom godine 1667.
(Градът е разрушен от земетресението през 1667 год.)

Обстоятелства за начин:

Radio tiho svira. (Радиото тихо свири)
S krajnjom oprežnošću podigao je poklopac.
(С изключителна предпазливост повдигна капака)

Обстоятелства за средство:

Prebrišite staklo vlažnom krpom. (Избършете стъклото с влажна кърпа)
Pretraživali su teren pomoću helikoptera.
(Претърсваха терена с помощта на хеликоптер)

Обстоятелства за причина:

Prebledela je od straha. (Тя преbledня от страх)
Meč je prekinut zbog kiše. (Мачът беше прекъснат поради дъжда)

Обстоятелства за цел или предназначение:

Sastali smo se *radi dogovora*. (Срещнахме се,
за да сключим договор)

U tom cilju preduzete su posebne mere
bezbednosti. (За тази цел бяха предприети
специални мерки за сигурност)

Обстоятелства за количество или мярка:

Sobu treba malo provetriti. (Трябва малко да
проветрим стаята)

Deca će moći da se igraju do mile volje.

(Децата ще могат да си играят до насита)

Задължителни обстоятелствени пояснения

20.7.1. По принцип, обстоятелството е факултативна част от изречението, за разлика от допълнението, което е необходимо за пълно разбиране на глагола. Съществуват обаче и глаголи, които изискват задължително обстоятелство за място или за време, напр.:

Marko stanuje na petom spratu. (Марко
живее на петия етаж)

To se obično događa petkom. (Това
обикновено става в петък)

Такива примери не винаги е лесно да се различат от допълненията.